

Kende János

AZ ÖNIGAZGATÁS KEZDEMÉNYEI A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN

A forradalmaknak szinte sosincs szerencsés utóéletük. Megtörténhetett, hogy olyan rendszerek vallják magukat örököseiknek, amelyek meglehetősen eltávolodtak a deklarált előd eredeti célkitűzéseitől. Nincs szomorúbb a történelmi tablókba merevített, legitimációs eszközzé silányított forradalmaknál. Bár a „létező szocializmus” rendszerének kádári változata történelmi elődjének tekintette 1919 forradalmát, s a rendszerváltás után született azon értékelések, melyek eltértek a szakmailag minősíthetetlen gyalázkodásoktól, szintén az államszocializmus előképének tekintették ama 133 nap történetét. E felfogásokat a szakszervezetek akkori szerepvállalása, melyeket az alábbiakban kívánok érinteni, kétségesé teszi.

Közismert, hogy az I. világháború előtt a szakszervezetek legfontosabb feladata az érdekvédelem volt, ami – függetlenül egy-egy bérharc hevességétől – alapvetően defenzív jellegű. Esetleges szerepük egy remélt szocialista átalakulásban merőben elméleti kérdésnek tűnt, ami leginkább a szindikalistákat foglalkoztatta. Így írt erről Szabó Ervin: „A munkásosztály harcának végcélja nem lehet más, mint a gazdasági ellentét okainak végleges megszüntetése. Ami meglesz, ha a munkásság világszerte, mint egy osztály szervezkedik, a termelők szövetségei birtokukba veszik a földet és a többi termelőeszközt, és a bérrendszert megszüntetik. Ez a szocializmus.” A szerző a termelők szövetségeit mint „jövő szociál-forradalmi szervezet csíráját” tekintette. Ez a vélemény messze volt a kor uralkodó szociáldemokrata felfogásától, ami az esetleges, bár távoli szocialista fordulat minden lényeges elemének megvalósítását a párt feladatának tekintette, s a szakszervezeteknek a tömeges szervezés, az agitáció szerepét szánták, vagyis a politikai hatalomért vívandó harcnak legfeljebb segédcsapatai lehettek.

Az I. világháború tapasztalatai módosítottak ezen a szerepmegosztáson. A mindenütt életbe léptetett kivételes törvények bénítóbban hatottak a munkásság politikai mozgalmaira, mint a gazdasági küzdelmekre. Ebben egyaránt szerepe volt a hatalom pressziója mellett a II. Internacionálé összeomlása következményeinek. Az elhúzódó háború miatt mindenütt megnőtt a munkaerő értéke. Míg a háború előtt a szervezett munkásság az állam és a munkáltatók egységes blokkjával állt szembe, a háborús viszonyok hatására az állam a hadviselés érdekében nem engedhette meg magának, hogy feltétlenül azonosuljon az egyes tőkés érdekével. A termelés zavartalansága érdekében kénytelen volt kompromisszumokat kötni a munkásság szervezeteivel. E kompromisszumok jellege a felek erőviszonyainak függvénye volt, de szinte mindenütt elismert, vagy legalább tolerált helyzetbe hozta a szakszervezeteket, amelyek folyamatosan erősítették pozícióikat.

Magyarországon – ahol egyébként a politikai munkásmozgalom jött létre előbb, s hozta létre a szakszervezeteket – az I. világháború előtt sajátos összefonódásban tevékenykedett a szociáldemokrata párt és az osztályharcos szakmozgalom, mivel, hogy egy más területről ismert minősítéssel éljünk, a párt- és a szakmozgalom normális tevékenysége a hatalom szempontjából a tűrt kategóriába tartozott. A sztrájk önmagában nem volt tilos, ám elvileg tiltott volt annak szervezése, sztrájkalap gyűjtése s a politikai tevékenység. Az 1868 óta folyamatosan létező politikai munkásmozgalomnak jogilag 1917-ig nem lehettek helyi szervezetei. Mindazon tevékenységek folytatására, melyek formálisan tiltottak voltak, hozták létre a féllegálisan működő úgynevezett szabadszervezeteket, melyek egyúttal kollektív tagjai voltak a pártnak. Ebben a viszonyrendszerben 1914 előtt meghatározó szerepe volt a pártnak, s ezzel is magyarázható, hogy nálunk nem valósult meg a szakmozgalom neutralitása.

A világháború kitörése egyébként is egy mozgalmi apályban érte a magyarországi munkásmozgalmat. Ebben része volt a demokratikus választójogért folytatott harc átmeneti kudarcának és a gazdasági válság nyomán jelentkező munkanélküliségnek. A hadüzenet után életbe lépett kivételes rendelkezések és a mozgósítás elrendelése, majd a hadiérdekeket szolgáló üzemek militarizálása további vérveszteségeket okozott. A katonai igazgatásban fokozódott a dolgozók kiszolgáltatottsága. 1915 végére

a szakszervezetek taglétszáma az utolsó békeév 44%-ára esett vissza, s a helyi pártszervezetek nagy többsége megszűnt a bevonultatások következtében. Elkerülendő az itt-ott már jelentkező elégedetlenség általánossá válását 1916 elején a honvédelmi miniszter rendeletet hozott az úgy nevezett *panaszbizottságok* létrehozásáról. Az egyelőre döntési hatáskör nélküli szervezetben az állam, a munkaadói szervezet, illetve a munkásság képviselője vett részt. A rendelet szerint a bizottságban a munkásság képviselőjének a szakszervezetet kell tekinteni, amelyet ezzel a döntéssel ténylegesen legitimált. Ezt két év kemény és eredményes küzdelem követte a panaszbizottságok jog- és hatáskörének kibővítéséért. 1918 elejére elérték, hogy az említett testületek döntési jogosultságot szereztek, és hatáskörük kiterjedt a legfontosabb iparágak valamennyi munkására és alkalmazottjára. Az ezek a harcokban kikényszerített engedmények jelentősen megnövelték a szakszervezetek tekintélyét, ami kifejeződött a taglétszám növekedésében (1918 koraőszén már mintegy 300 ezer fő volt a szervezett dolgozók száma), illetve abban a tényben, hogy sikerült megszervezni számos, korábban elérhetetlen dolgozói réteget (pl. a bányászokat, a kincstári üzemekben foglalkoztatottakat és a tisztviselőket). A panaszbizottságokban való tevékenység jó iskolának bizonyult a részvevő munkásvezetők számára, hogy alaposabban megismerhessék a gazdaság szervezetét. A szakszervezetek befolyása egyre jobban érezhető volt a párton belül is, akarataikat tudták érvényesíteni az 1917/18-as pártgyűléseken. Míg az MSZDP közvetlen politikai célja változatlanul a választójog reformja volt, a szakszervezetek 1918. májusi rendkívüli kongresszusán olyan átmeneti gazdasági programot fogalmazott meg, aminek lényege a tőkés gazdaság szervezetébe történő erőteljes állami beavatkozás volt. Az előterjesztő Böhm Vilmos okkal feltételezte, hogy a jövőben a munkásság politikai eszközökkel befolyást tud gyakorolni az államhatalomra.

Kérdés, hogy miként képzeltek el a változatlanul szociáldemokrata kötődésű, új funkciókat tanuló szakszervezeti mozgalom szerepét a forradalmak időszakában a kommunisták. Akik Szovjet-Oroszországban éltek át a forradalmi eseményeket, megtapasztalhatták a szakszervezetek sokoldalú gazdaságirányító tevékenységét, és valami hasonló funkcióváltást képzeltek el egy hasonló fordulat esetére Magyarországon. Mivel többségük a háború előtt részt vett a hazai szociáldemokrata mozgalomban,

ismerte és értékelte a szakszervezeti mozgalom eredményeit. Hazatérve úgy kívántak dolgozni, hogy megőrizzék a szakmozgalom egységét, de egyúttal lehetőséget kapjanak akciószabadságukra. A hazai baloldali ellenzékből kikerült néhány fiatal kommunista úgy vélte, hogy a szociáldemokráciával való szervezeti szakítást ki kellene terjeszteni a szociáldemokrata dominanciájú szakszervezeti mozgalomra is. Ez az utóbbi álláspont nem vált uralkodóvá a KMP-ben, s ennek a ténynek – a gyakori éles viták ellenére – nagy jelentősége volt az eredményes márciusi fordulatban. Hozzájárult ahhoz, hogy a magyarországi szervezett munkásság hagyományos vezetőinek többségével tudta vállalni a Tanácsköztársaságot. Ennek a folyamatnak csak katalizátora lehetett az alig néhány hónapos kommunista párt a maga néhány tízezres tagságával.

Bár a tanácshatalom 133 napja alatt is folytak viták a szakszervezetek szerepéről, de a „baloldali kommunisták” okozta konfliktusok ellenére sikerült érdemi szerepet találni az új körülmények között is e hagyományos, tekintélyes osztályszervezeteknek. Az első jelentős feladat a szocializálásról, a termelés munkásigazgatásáról szóló rendelet végrehajtása volt. A szocializálás központi és iparági szervezetei a szakszervezetek bevonásával és együttműködésével alakultak meg. A testületekbe delegáló szakszervezetek rendszeresen beszámoltatták a népbiztosságokon dolgozó tagjait állami jellegű tevékenységükről. Ez a gyakorlat hagyománnyá vált a Tanácsköztársaságban, ezzel fejezték ki a megbízottak kettős elkötelezettségét, hogy az érintetteket nem tekintik egy elkülönült apparátus részének. A munkabérek, az anyaggazdálkodás rendezése tekintetében is meghatározó szerepe volt a szakszervezeteknek, majd az egyes iparágak termelését irányító szervezetek, a Szociális Termelés Népbiztosságának szakosztályai, az érintett szakmai szervezetek képviselőiből jöttek létre. Ezt a kialakuló gyakorlatot értelmezte Kun Béla egy 1919. április elején írt cikkében. Hangsúlyozta, hogy szerinte a proletárdiktatúra „a munkásosztály tömegeinek, az egész osztálynak az önkormányzata,” ám ez az önkormányzat „csak szervezett formában lehetséges”. Ennek megnyilvánulási formái a tanácsok, illetve a párt- és szakszervezetek. Amikor állami funkciókra bízta az utóbbiakat, nem államosításukra gondolt, hiszen autonóm testületnek tekintette azokat, amelyek képesek lehetnek megvalósítani a gazdaságban a munkásság önkormányzatát. Kun az ön-

kormányzatiságban látta biztosítékát annak, hogy a termelés ne bürokratizálódjék, hogy ne jusson domináns szerepre sem a technokrácia, sem pedig a szovjet bürokrácia. Az utóbbi kialakulását a forradalom jövője szempontjából különösen veszélyesnek tartotta. A szakszervezeti vezetőknek tartott 1919. májusi előadás sorozatában így fogalmazott: „A bürokrácia, elvtársaim, hatalmi szervezetet jelent, amelyet nekünk a szocializmus jövője szempontjából is mindenképpen le kell gyűrnünk. Le kell gyűrnünk azért, mert mi a proletárdiktatúrából a szocializmusba való átmenetet békességes formában akarjuk. Ha már felülkerekedne egy bürokrata osztály, vagy réteg, akkor megint erőszakkal kellene ezeknek a kezéből a hatalmat kivenni.”

A szakszervezetek véglegesnek szánt gazdaságirányítási szerepét a Népgazdasági Tanácsról szóló részben kodifikálta a tanácskongresszuson elfogadott alaptörvény. A testület választmánya, melyben helyet foglaltak a szakszervezetek legtekintélyesebb vezetői, azonnal megkezdte működését és határozatokat hozott a munkafegyelem megszilárdításáról, a munkaerő gazdálkodásról, a teljesítménybérezés bevezetéséről.

Sajátos szerepe volt a szakszervezeteknek a Vörös Hadsereg újjászervezésében. A román és csehszlovák intervenciós erők csapásai alatt 1919. április végén összeomlott a részben a polgári demokratikus köztársaságtól öröklött hadsereg. Május elején kellett napok alatt új, ellenállásra képes fegyveres erőt szervezni, ha el akarták kerülni az összeomlást. A gyors mozgósítást a Kormányzótanács a szakszervezetekre bízta, hisz a Monarchia hadkiegészítési rendszere már 1918 őszén széthullott, s így egyedül ezek a szervezetek rendelkeztek a tömegmozgósítás terén a megfelelő tapasztalatokkal. Néhány hét alatt több mint 40 ezer szervezett munkás, alkalmazott lépett be a Vörös Hadseregbe, s közülük 17 ezren azonnal a frontra mentek. A szakmai alapon szerveződött egységeket egy korabeli röplap méltán minősítette a szervezett munkásság szakszervezeti hadseregének. Az újjászervezett Vörös Hadsereg nemcsak megfordította a reménytelennek tűnő katonai helyzetet, hanem győztes csaták sorát vívta meg az antant teljes támogatását élvező intervenciós erőkkel szemben.

Az önkormányzatiság gyakorlata olyan területeken is érvényesült a Tanácsköztársaságban, például a kulturális és tudományos életben, ahol az irányító testületeknek, direktóriumoknak alig, vagy egyáltalán nem voltak szakszervezeti előzményei. A gyakorlat az volt, hogy a különféle mű-

vészeti területeket maguk az alkotók irányították, s az állam szerepe a működés lehetséges feltételeinek biztosítása volt. Szinte a tanácsállam utolsó napjaiban alakult meg számos kiváló szakember részvételével a Műszaki Tudományos Tanács, és 1919. júliusában úgy fogott munkához, mintha döntései évtizedekre szólnának.

Az önkormányzatiság elvéhez léte utolsó pillanatig ragaszkodó tanácsköztársaság tevékenysége nem véletlenül lett a sztálinista történetírásban az elkövetett bűnök, majd – az idők enyhültével – a hibák állatorvosi lova. Az államszocializmus rendjének bármely változata számára is idegennek tűnt ez a kísérlet, és elvetésének sajátos formája volt az a tragédiasorozat, aminek áldozata lett a forradalom emigrációba vonult csaknem teljes vezérkara.